

4. Кульбіда С.В. Формування жестомовної комунікативної компетенції в контексті соціокультурного підходу. С. Кульбіда. Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського НУ імені Івана Огієнка. за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Вип. XXI в двох част., Ч. 2. Серія: соц.-педагогічна. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006, 2012. С. 328 – 338.
5. Малинович Л.М. (2007). Сучасні тенденції соціального середовища стосовно формування особистісної готовності до навчання дітей з вадами слуху. Наук. записки ІП імені Г. С. Костюка АПН України. К.: ДП «Інф.-аналітичне агентство», 2007. Вип. 35. С. 321.

Кобильченко В.В.
головний науковий співробітник
відділу освіти дітей з порушеннями зору,
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України
(м. Київ)

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ІНВАЛІДИЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Відомо, що інвалід – це людина, яка не здатна частково або повністю виконувати певні дії в результаті травми, захворювання, вродженого або придбаного дефекту. Однак, при наявності фізичного недоліку психологічно особистість може залишатися цілком здоровою. Психологічне здоров'я людини обумовлене станом суб'єктивного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих проявів і забезпечує регуляцію поведінки й діяльності, відповідно до умов навколишнього середовища. Однак не можна забувати про те, що на будь-який дефект особистість реагує цілісно, зазначають Г. Князева і О. Корнєєва.

Якщо складається несприятлива ситуація розвитку, з'являється надмірна зосередженість на собі, внаслідок чого наступає фізична й психологічна інвалідизація особистості (Л. Обухова).

Все різноманіття соціальних «Я» індивіда формує соціальний аспект ідентичності, що забезпечує оточення дитини-інваліда. Перш за все, цим оточенням є сім'я. Оцінки батьків та їхнє ставлення інтеріоризуються дитиною й стають частиною її особистого знання про себе. В результаті тісної взаємодії соціального й особистісного аспектів ідентичності важко окреслити межі, де кінчається особисте знання про себе й починається знання, отримане від інших людей. Саме цими протиріччями між внутрішнім і соціальним знанням про себе й забезпечується своєрідність ідентичності, що приводить до психологічної інвалідизації (Г. Князева, О. Корнєєва).

Отже, зазначають вказані автори, психологічна інвалідизація – це своєрідна особистісна ідентичність. Своєрідність особистої ідентичності інваліда (так званий психологічний компонент інвалідизації) має велике значення в розвитку дитини і її становленні як особистості. Успішність

адаптації людини в суспільстві багато в чому визначається тим, наскільки вона ідентифікує себе повноправним членом цього суспільства.

На думку Р. Шакурова, відносини людини з навколишнім світом являють собою активну форму взаємодії, спрямованої на подолання різних перешкод, що виникають на шляху задоволення актуальних потреб. Наше життя складається із процесу подолання безперервного ланцюжка бар'єрів – фізичних, духовних, соціальних, ціннісних, інформаційних і т.д. – з метою задоволення наших потреб. Для подолання перешкод, що заважають досягненню цілей, людині потрібні не тільки знання й уміння, але й воля, винахідливість, здатності, характер, тобто не тільки те, чому людину навчають, але й те, що закладено в її особистісних якостях.

На думку вченого, будь-яка цілісна система, що складається з елементів, завдячує своєму існуванню бар'єрам, що перешкоджають її розпаду. Бар'єр завжди є елементом якоїсь системи, він взаємодіє з іншими її елементами. Це не просто об'єкт. В якості бар'єра виступають не тільки наявність, але й відсутність елемента системи, а також простір і час. Бар'єр – це певне відношення елементів, що впливає на систему в цілому або на її окремі частини. Специфіку цього впливу можна описати такими словами, як опір, гальмування, стримування, протидія, блокування, позбавлення й т.ін. Всі ці ефекти носять обмежувачий характер. У загальній формі поняття «бар'єр» можна визначити як таке відношення між елементами системи, що обмежує свободу одного з них. Отже, суть бар'єра криється в наявному впливі. Він має енергетичний потенціал, що проявляється в обмеженні якогось руху.

Зупинимось на бар'єрах, які ставить перед людиною інвалідність, виділені О. Холостовою та Н. Дементьєвою. У першу чергу можна говорити про фізичне обмеження, або ізоляцію інваліда, – це обумовлено або фізичними, або сенсорними, або інтелектуально-психічними недоліками, які заважають йому самостійно пересуватися й (або) орієнтуватися в просторі. З іншого боку, фактори зовнішнього середовища можуть збільшити або, навпаки, компенсувати вплив цих індивідних недоліків. У цьому аспекті прийнято говорити не тільки про безбар'єрне середовище для інваліда, але також про дружнє або недружнє середовище. Це обмеження спричиняє багато наслідків, що ускладнюють положення інваліда, і вимагає вживання спеціальних заходів, які усувають просторову, транспортну, побутову ізоляцію інваліда, емоційну депривацію й забезпечують можливість трудової адаптації.

Другий бар'єр – це трудова сегрегація, або ізоляція інваліда: через свою патологію індивід з обмеженими можливостями має вкрай вузький доступ до робочих місць або не має його зовсім. У ряді випадків інвалід абсолютно не здатний до трудової діяльності, навіть найпростішої. Однак в інших ситуаціях інвалідам надаються робочі місця, що вимагають низької кваліфікації й передбачають монотонну, стереотипну працю та невисоку заробітну плату. Таке положення обумовлене не тільки (або не стільки) обмеженістю їх індивідуальних фізичних або інтелектуальних ресурсів, скільки нерозвиненим характером ринку праці для осіб з інвалідністю. В умовах «дикої» ринкової економіки адаптація робочих місць для таких індивідів розглядається роботодавцями як не вигідна й небажана.

Емоційний бар'єр також є двостороннім, він може складатися з непродуктивних емоційних реакцій оточуючих щодо людини з інвалідністю – цікавості, глузування, незручності, почуття провини, гіперопіки, страху й таке інше та фруструючих емоцій інваліда: жалість до себе, недобррозичливість стосовно навколишніх, очікування гіперопіки, прагнення звинуватити когось у своєму дефекті, прагнення до ізоляції й таке інше. Подібний комплекс ускладнює соціальні контакти в процесі взаємин інваліда і його соціального середовища. І сам індивід з обмеженими можливостями, і його найближче оточення гостро мають потребу в тому, щоб емоційний фон їх взаємин був нормалізований.

Нарешті, комплексний характер має комунікативний бар'єр, що обумовлений кумуляцією дії всіх перерахованих вище обмежень, що деформують особистість людини. Розлад спілкування, – одна з найбільш важких соціальних проблем людей з інвалідністю, є наслідком і фізичних обмежень, і емоційної захисної самоізоляції, і випадіння із трудового колективу, і дефіциту звичної інформації.

Охарактеризовані нами бар'єри й особливості самі по собі не є фатальними для розвитку особистості. В остаточному підсумку, багато чого буде визначатись сполученням різноманітних суб'єктивних характеристик особистості, які опосередковують їхній вплив. Саме тому, несприятливі фактори для різних людей можуть мати різні наслідки. Несприятлива ситуація стає патогенною, здатною спровокувати ті або інші відхилення в розвитку, якщо сила її впливу перевищує можливості адаптаційного потенціалу особистості й стійко змінює характеристики її актуального функціонування.

Утім індивід – це не пасивна, реактивна істота, яка підпадає під зовнішній вплив, а суб'єкт взаємодії з соціумом, активний «будівник» власної особистості. Позитивна спрямованість на себе, пізнання себе, свого власного «Я», своїх сил та можливостей є важливою невід'ємною складовою розвитку особистості, хоча не менш значущою складовою є її спрямованість на інших людей, оскільки вона вимагає від них визнання й прийняття власного «Я», виявляє у взаємодії з ними не тільки своє внутрішнє «Я», а й перевіряє власні особистісні ресурси та інструментальні можливості.

Література:

1. Кобильченко В.В. Інтегративна парадигма як теоретико-методологічний орієнтир сучасної спеціальної психології. Особлива дитина: навчання і виховання. 2016. №4. С. 14–23.

2. Кобильченко В.В. Пояснювальні принципи спеціальної психології // Науково-методологічні та соціальні аспекти психології: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25-26 серпня 2017 р. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. С. 85–90.

3. Кобильченко В.В. Спеціальна психологія на сучасному історичному етапі: пошук власної наукової ідентичності. Педагогіка і психологія. 2016. №2. С. 64–70.